

Világjelentés a beruházásokról – transznacionális társaságok, piaci szerkezet és versenypolitika

(World Investment Report 1997: Transnational Corporations, Market Structure and Competition Policy)

United Nations Conference on Trade and Development, New York, 1997. 381 o.

Az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Szervezete, az UNCTAD immár az ötödik beruházási jelentést készítette el (*UNCTAD* [1993]; [1994]; [1995]; [1996]; [1997]), az eddigiekhez hasonlóan alapos globális áttekintéssel és ismét egy, a transznacionális vállalatok globalizációjához kapcsolódó elméleti kérdés részletes elemzésével. Az ismertetésnek nem feladata teljes körű áttekintést nyújtani a jelentés minden részletéről, inkább a két fő rész – Általános irányzatok; Külföldi beruházások, piaci szerkezet és versenypolitika – legérdekesebb megállapításait összegezzük.

Általános irányzatok

A globális és regionális külföldi beruházásokat elemezve, a jelentés hangsúlyozza a nemzetközi termelés növekvő méreteit és fontosságát. A külföldi működőtőke-befektetések volumene 1996-ban – a jelentés adatai erre az évre vonatkoznak – elérte a 350 milliárd dollárt, 10 százalékos évi növekedést mutatva fel 1995-höz képest. Igaz, hogy a fejlődő országok tőkefelvívő képessége némileg javult, a tőkeáramlás e növekménye alapvetően mégis két országhoz, az Egyesült Államokhoz és az Egyesült Királysághoz kapcsolódik. A fejlett ipari országok aránya a globális befektetésben 59,5 százalék (208 milliárd dollár befektetés), 1989 óta folyamatosan csökkenő. Egyes fejlődő országokban és Közép-Kelet-Európában e csökkenés a gyorsan fejlődő piacok vonzásának köszönhető. A fejlődő világban 129 milliárd, míg régióinkban 12 milliárd dollár befektetés történt 1996-ban.

A beruházásokat egyre fokozódó mértékben a határokat átszelő fúziók, felvásárlások és vállalatközi egyezmények motiválják, ezek is döntően a fejlett ipari országokban.¹ A fejlődő országok aránya ezekben az egyezményekben emelkedett ugyan – 27-ről 35 százalékra 1990 és 1995 között –, de továbbra sem meghatározó tényezők e vállalati tevékenységekben. Nem meglepő megállapítás az sem, hogy mind a külföldi működőtőke-befektetések, mind a vállalatközi együttműködési megállapodások terjedése mögött a globális méretekben terjedő beruházásliberalizációt jelöli meg az UNCTAD.

A jelentés általában is optimista hangulatára jellemző, hogy a délkelet-ázsiai térség növekvő tőkefelvételét hosszú távon is adottnak véli, éppen a beruházók bizalma alapján. A jelentést bírálók nem hagyhatják azonban figyelmen kívül az 1997 októberében Szingapúrban, Malajziában, Hongkongban, Indonéziában, Dél-Koreában lezajlott tőzsdekrachokat, amelyek egyértelműen mutatják, hogy a térség dinamizmusának „kivetítése” korábban is eltúlzott volt, egyes országokban a kifulladás bizonyos jegyei már korábban is megfigyelhetők voltak – nyilvánvaló negatív hatással a külföldi tőke vonzására. Ez pedig a thaiföldi valutaválság láttán már legalábbis sejthető lett volna. A jelentés azonban nem gondolta végig az ebből fakadó tanulságokat... A külföldi tőkeberuházások fizetésimérleg-hatásait elemző rész (85–94. o.) is ezzel a túlzottan optimista – s nem kellően bizo-

¹ Míg 1990-ben 1760 ilyen egyezményt regisztrált az UNCTAD kutatógárdája, 1995-ben már 4600-at.

nyitott – felhanggal zár. A jelentés csak nagy általánosságban ismeri el, hogy a külföldi tőkeberuházás fizetésimérleg-hatásai ország- és iparág-specifikusak. Igaz, hogy ismerteti Frey tanulmányát (Frey [1996]), amely egy dinamikus szimulációs makroökonómiai modell segítségével úgy találta, hogy a külföldi beruházás kezdetben növelte a hazai (belső) beruházásokat, rontotta viszont a folyó fizetési mérleget, de a közvetett és közvetlen hatások összegezésénél csak odáig jut el, hogy „...részleges következtetések vonhatók le”. (93. o.).

Közép- Kelet-Európa elemzése

Ennél sokkal nagyobb a recenzensek hiányérzete a külföldi tőkebefektetéseket a közép-kelet-európai térségben elemző résszel kapcsolatban. A jelentés éppen annyi oldalt – ötöt – szentel régióknak a teljes terjedelemből, mint amekkora a régió aránya az 1996. évi közvetlen külföldi befektetésekből (3 százalék). Nem is lenne ez nagy baj akkor, ha ezen az öt oldalon legalább a fő tendenciákat ismertetnék. Erről azonban szó sincs. A jelentésre amúgy is jellemző mennyiségi szemléletnek megfelelően regisztrálja az 1996. évi befektetések nagyságát (12 milliárd dollár) s összehasonlítja a korábbi évek megfelelő adataival. Drámaian hangoztatja a korábbi évekhez viszonyított csökkenést, okokkal azonban nem szolgál. A felhalmozott külföldi tőke nagyságát a térségben Indonéziáéval – miért pont ezzel az országgal, rejtély – azonosítja, amely 46 milliárd dollár. A következtetést az olvasóra bízta: nem igazán jelentős tőkefelvevő e térség. S éppen ezzel van szerintünk a baj. Az elemzés alig megy túl az általánosságokon: csökkent, nőtt egyes országok aránya – sorolja a jelentés, de az elmúlt 7-8 év dinamizmusának elemzése teljesen hiányzik. Pedig a térség közgazdasági irodalma jócskán „szállított” statisztikai és elméleti muníciót a tartalmasabb elemzés számára. Talán nem hívság a magyar közgazdasági irodalomra, éppen e szakfolyóirat által publikált nagyszámú tanulmányra utalni – s ezek nagy része angol nyelven is elérhető lett volna. Ezek a külföldi tőkebefektetések gazdasági átalakulásra gyakorolt hatásával, elemzésével foglalkoznak [befektetési motívumokkal (*Kaderják Péter* e folyóirat hasábjain), ágazati hatásokkal (*Árva László, Kiss Judit, Hamar Judit*), vállalati hatásmechanizmusokkal (*Hamar Judit, Szanyi Miklós*), a nyugat-európai felzárkózás indokolta versenyhatásokkal (*Vissi Ferenc*) és sorolhatnánk még tovább]. A jelentés mindezeket figyelmen kívül hagyta, s nemcsak Magyarországon esetében. Sovány vigasz, hogy a kifelé – elsősorban a korábbi KGST-tagországokba – irányuló magyar tőkebefektetésekre külön alfejezet készült, részletes statisztikai adatokra (Magyar Nemzeti Bank) és irodalmi hivatkozásokra építve.

Ennél talán még elszomorítóbb, hogy a beáramló külföldi tőke volumenét a jelentés szinte teljes mértékben a privatizáció folyamatával kapcsolja össze. Tény, hogy egyes országokban, bizonyos időszakokban a két folyamat kölcsönösen erősítette egymást. A privatizáció „elültével” azonban kár lenne megkongatni a vészharangot a külföldi tőke elmaradását illetően, mint azt a jelentés teszi (97. o.). Éppen a bekövetkezett szerkezeti változások, a makroökonómiai alkalmazkodást követő vállalati, mikroökonómiai megújulás indokolt volna egy árnyaltabb, részletesebb képet. A jelentés csak érintőlegesen említi a külföldi beruházások révén módosuló exportszerkezetet, holott ennek statisztikai és elméleti elemzése már korábbi művekben, akár angol nyelven is megtalálható, s ráadásul részletes, országonkénti elemzéssel (*Landesmann–Székely* [1995]). Vagyis a már bekövetkezett szerkezeti módosulás is indokol egy – igaz, országonként eltérő nagyságú – külföldi tőkebefektetési volument, ami aztán „teljesült” is mind Csehországban, Lengyelországban és Magyarországon. Elmaradt az árnyaltabb elemzés a „zöldmezős” beruházások motívumait, indítékait illetően az összehasonlítás a térségben is jelentős szerepet

játszó portfólióberuházásokkal. Csak sajnálni lehet, hogy az oroszországi és a többi FÁK-oroszágbeli külföldi beruházásokkal a jelentés még érintőlegesen sem foglalkozik, adathiányra hivatkozva. Ennél azonban lényegesen több adat és elemzés érhető el ezekre az országokra vonatkozóan, s éppen a közép-európai folyamatok révén levonható – de a jelentésben sajnálatosan elmaradt – következtetések adtak volna jó alapot az összehasonlítható elemzésre: mennyiben és miként indukál a külföldi tőke növekvő regionális együttműködést, miként nő a külföldi vállalatok versenyképessége a helyi versenyképesség-meghatározó források alapján (*Dunning* [1996]). A korábban és jelenleg alkalmazott vállalatvezetési módszerek, a vállalati vezetők megoszlása külföldi és hazai származásúak között is fontos szempont lehetett volna. Csak remélni lehet, hogy az 1998-as jelentés néhány itt felvetett szempontot elemzési fókuszába vesz.

Piaci szerkezet és versenypolitika

Az általános bevezető részben a jelentés szerzői két lehetséges kapcsolatot jelölnek meg a külföldi tőkebefektetések és a versenypolitika között. Ezek a következők: 1. vagy egyértelmű versenyhelyzet alakul ki e beruházások hatására; vagy 2. a külföldi beruházások éppen versenyt akadályozó, oligopóliumos helyzeteket növelő szerepe hódít tért. A fejlődő országok esetére utal itt elsősorban, de – bár igencsak ildomos lenne – Közép-Kelet-Európára már itt sem jut a figyelemből.

A *transznacionális vállalatok* piaci hatásait a következő változókkal vizsgálják: versenyképesség; verseny; piaci koncentráció foka; a transznacionális vállalatok terjeszkedési stratégiái, vállalati magatartása; végül a befogadó ország gazdaságpolitikája/reakciója. Nem meglepő, hogy a legnagyobb figyelmet a transznacionális vállalatok piaci koncentrációra gyakorolt hatása kapta. A jelentés megállapítja, hogy „...a vállalatok azon hajlama, hogy termelésüket minél jobban szétszórják országhatárokon túlra, annál nagyobb, minél koncentráltabb az adott iparág.” (137. o.)² A jelentés elismeri ugyan, hogy a létező transznacionális vállalatok többsége kis-, illetve közepes nagyságú cég (192. o.), de e többség növekedési stratégiáival nem, vagy csak érintőlegesen foglalkozik, noha feltételezhető – s a szakirodalomban bizonyított –, hogy e vállalatok piaca törési stratégiája nagymértékben eltér az óriáscégek gyakorlatától.

Figyelemre méltó az a tény, hogy a jelentés elismeri: a külföldi tőkeberuházások hatását a befogadó piacra csakis konkrét esetek alapján lehet vizsgálni. Ez dicséretes, ugyanis a bemutatott empirikus bizonyítvány nem teszi lehetővé, hogy egyértelmű következtetésekre jussunk. A jelentés is elismeri, hogy „... nem létezik rendszerezett bizonyíték arra, hogy a transznacionális cégek versenyindukáló viselkedése a vásárló számára is alacsonyabb árakat eredményez...” (152. o.)

A jelentés szerzői külön fejezetben elemzik a befektetések hatását a piaci koncentrációra. Két időcsoportra osztják ezt a hatást: elő- és utóbetörésre. Mindkét csoportban különböző befolyásoló tényezőket említenek.³ E résznek is hiányossága, hogy – bár nagyon is idetartozna – nem tesz említést a közép-kelet-európai privatizációs folyamatokról és a befektetéseknek ezekre gyakorolt hatásáról. Holott, mint a bevezető részben láttuk, a befektetéseket döntően a privatizáció függvényeként értelmezi. A privatizációs folyamat révén megváltozó tulajdonosi szerkezetnek, valamint vállalati magatartásnak – mind a

² Ez a tézis – nem teljesen véletlenül, hisz a szerző a jelentés fő közgazdasági tanácsadója – megegyezik John H. Dunning korábbi következtetésével. (Lásd *Dunning* [1996].)

³ Az előbetörés csoportban a zöldmezős és az összeolvadási befektetéseket hasonlítják össze, míg a másik csoportban a transznacionális vállalatok számát, a befogadó ország reakcióját, a cégek hosszú távú versenyképességét, valamint a vállalati magatartást. (142–147. o.)

belföldi, mind a külföldi tulajdonú cégek esetében – tőkevonzó hatása lényegesen több és más, mint az ezt megelőző időszakban. Talán ott veszít e jelentés leginkább e kérdés megválaszolásának elmulasztásával, hogy a Független Államok Közösségében várható tőkeberuházási folyamatokhoz nem keres s így nem is talál „fogódzókat”. Nem állítjuk, hogy a FÁK egyes országaiban lezajló külföldi tőkebefektetés-behozatal a közép-kelet-európai régióéval teljesen azonos módon megy majd végbe. Azt azonban igen, hogy a jelentésben szereplő következtetéseknél lényegesen több hasznosítható tapasztalat rejlik térségünk tőkebehozatali, befektetési gyakorlatában. Ezek bemutatása a jelentés gyakorlati, gazdaságpolitikai értékét is jelentősen emelte volna.

Érdekes, de ismét nem kellő alaposággal elemzett és bizonyított e rész azon következtetése, hogy a transznacionális vállalatok hosszú távú versenyképessége a fogadó ország gazdasági szerkezetében is hasonló változást indukál, úgynevezett „átfolyást” (*spillover*) okozhat, ezáltal növelve a fogadó ország cégeinek versenyképességét. Ennek empirikus bizonyítása azonban elmarad. Talán éppen a magyarországi befektetésekkel foglalkozó statisztikai irodalom felhasználásával lett volna érdekes és érdemes a jelentésnek foglalkoznia, s e tételt bizonyítani, illetve cáfolni.

A jelentés külön fejezetet szentel a versenyellenes üzletpolitikának. Az ilyen politika taxonómiáját részletesen közli anélkül, hogy az egyes régiókban tapasztalt és elemzett versenyellenességet kimutatná. Nem fordít figyelmet – kivéve egy negyedoldalt a 381 oldalas jelentésből – az ún. *kizárólagos vertikális gyakorlatra* sem, ami különösen az Európai Unióban elterjedt. E két régió „elhanyagolása” több, mint meglepő, a recenzensek szerint ez már elemzési hiba. A jelentés végkövetkeztetése is veszélybe kerül, amikor a külföldi befektetések hatását a befogadó piacra szinte teljes mértékben a befogadó ország reakciójával igyekeznek a szerzők bizonyítani. Úgy véljük, hogy ez az ok-okozat eléggé kényszeredett értelmezése, világosabban illett volna ezt a reakciót vagy az előbetörési, vagy az utóbetörési folyamathoz kapcsolni.

A jelentés nem mulasztja el, hogy a piac nemzeti, korlátozott értelmezését kiterjessze egy tágabb, regionális/globális értelmezésre. A piacok nemzetiből regionálisba történő átmenete természetesen a transznacionális vállalatok hatásmechanizmusára sem marad(t) hatástalan. A versenyt és a befektető cégeket azonban „kordában” lehet tartani még egy ilyen, akár szupranacionális versenypolitikával is – állítja a jelentés. S itt már nem kerülhette el az Európai Unió versenypolitikájának tárgyalását, amelynek a végkicsengése az, hogy az Unió kerül(t) ki győztesen ebből a versenyharcból. Az üzenet is világos: a transznacionális vállalatok korlátozása nemcsak szükséges, de lehetséges is. Ismét figyelmeztetnünk kell viszont a jelentés aránytévesztésére. Gyakran emlegeti a dokumentum, hogy az Európai Unió világgazdasági jelentősége milyen nagy, s hogy „...mint régió az Európai Unió továbbra is az első között említhető a közvetlen külföldi tőkebefektetésért folytatott versenyben.” (46. o.) A transznacionális vállalatok nyugat-európai integrációban érvényesülő versenyhatásának szentelt néhány oldal viszont nincs összhangban a térség világgazdasági pozíciójával, fontosságával, illetve gazdasági erejével.

Nem kerülte el a jelentés a transznacionális vállalatok versenyének egy igencsak fontos vonatkozását, a társadalmi, szociális hatásokat sem: éppen e hatások révén próbálja igazolni a kormányok transznacionális vállalatokat reguláló gyakorlatát, ezt azonban eléggé félénken és felszínesen teszi. Az e hatásoknak szentelt öt oldal (229–233. o.) nem tűnik elegendőnek a kapcsolat és hatásmechanizmus sokoldalú elemzéséhez. Emiatt a külföldi beruházások hatásmechanizmusának elemzése a befogadó piacra sem lehet teljes, mivel a befogadó piac egy igencsak lényeges komponensét, a szociális és munkaerőviszonyokat nélkülözi, illetve jelentőségüknél kisebb hatást tulajdonít nekik.

S végül még egy kritikai megjegyzés. A jelentés közöl bizonyos adatokat az Európai Unió és néhány átalakuló ország közötti szerződéses kapcsolatról, de nem elemzi azt,

hogy milyen hatásuk lehet e kapcsolatoknak a külföldi tőkebevonásra a csatlakozás előtt és után. A téma pedig igencsak lényeges, s a szakirodalomban is kellően tárgyalt. Meggyőződésünk, hogy elemzésének a szervezet következő jelentésében már szerepelnie kell, különös tekintettel a várható csatlakozási tárgyalások megkezdésére.

A jelentést a megszokotthoz hasonló, kellő elméleti áttekintést adó bibliográfia és táblázati anyag zárja. Ez utóbbi idősoros rendben közli a tőkeexportőr és -importőr országok fontosabb adatait, a transznacionális vállalatok tevékenységére leginkább jellemző adatokat. A jelentés maga jól szerkesztett, áttekinthető, a gondolati váz feszes. Hatalmas információmennyiséget tartalmaz mind az irodalom, mind a nemzetközi statisztikákat illetően. Jól hasznosítható az oktatásban és kutatásban s talán néhány nagyvállalat vezetésében is.

Blahó András–Dóra Szilvia

Hivatkozások

- FREY, M. [1996]: How foreign direct investment in Pacific Asia improves the current account. *Asaian Economics*, Vol. 7. No. 3. 459–486. o.
- LANDESMANN, M. A–SZÉKELY, I. P. (szerk.) [1995]: *Industrial restructuring and trade reorientation in Eastern Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, New York.
- DUNNING, J. H. [1996]: The geographical sources of the competitiveness of firms: some results of a new survey. *Transnational corporations*, Vol. 5. No. 3. December. 1–29. o.
- UNCTAD [1993]; [1994]; [1995]; [1996]; [1997]: *United Nations Conference on Trade and Development*, New York.